

УДК 364-78:316.647.8

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-6>

**Єнгаличева Ірина Віталіївна**

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри освітнього і соціокультурного

менеджменту та соціальної роботи

Черкаський національний університету імені Богдана Хмельницького

[ira2100@gmail.com](mailto:ira2100@gmail.com)

ORCID ID: 0000-0001-6824-9548

## ТЕОРІЯ РОЛЕЙ І СТИГМАТИЗАЦІЇ У ПРОЦЕСІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ КОНСУЛЬТУВАННЯ

**Вступ.** У статті здійснено спробу дослідити значення теорії соціальної ролі та соціальної стигматизації в консультуванні. Для цього сформульовано **мету** дослідження, що полягає у аналізі взаємозв'язку теорії соціальної ролі та феномена соціальної стигматизації в процесі надання соціальної послуги консультування. Для дослідження заявленої мети вирішено ряд **завдань**: здійснено огляд основних понять; обґрунтовано взаємозв'язок теорії ролі і стигматизації у консультуванні; визначено роль консультанта у подоланні стигматизації під час надання соціальної послуги консультування.

**Результати.** На основі аналізу наукових досліджень уточнено зміст ключових понять. Соціальну роль розглядаємо як сукупність моделей поведінки особистості, зумовлених соціальними очікуваннями, статусом індивіда та характером взаємодії із суспільством. З'ясовано, що теорія соціальних ролей пояснює, як індивіди приймають та виконують певні очікувані поведінкові моделі в процесі взаємодії. Консультант і клієнт виступають як суб'єкти зі специфічними ролями, що впливають на ефективність допомоги та взаєморозуміння.

Водночас теорія стигматизації досліджує, як суспільні ярлики та стереотипи щодо певних груп можуть впливати на процес консультування. Наявність стигми може призводити до зниження рівня довіри клієнта, уникнення допомоги або навіть самоізоляції. Соціальну стигматизацію потрактовано як процес «навішування» суспільством ярликів (як правило негативних) на окремих людей або групу людей, що може призвести до їх дискримінації, соціального відчуження та обмеження можливостей.

В статті акцент зроблено на те, знання теорії ролей та стигматизації необхідні для надавачів соціальної послуги консультування, що дозволить їм краще розуміти поведінку клієнтів, застосовувати ефективні підходи до консультування, мінімізувати упереджене ставлення та сприяти ефективній соціальній інтеграції осіб, які стикаються зі стигматизацією.

**Ключові слова:** стигматизація, соціальні ролі, соціальна послуга, консультування, клієнт, консультант.

**Yengalycheva Iryna Vitaliivna**

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Educational and Sociocultural Management and Social Work

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

## THEORY OF ROLES AND STIGMATIZATION IN THE PROCESS OF PROVIDING SOCIAL COUNSELING SERVICES

**Introduction.** The article attempts to explore the significance of social role theory and social stigmatization in counseling. For this purpose, the goal of the study is formulated, which consists in analyzing the relationship between the theory of social role and the phenomenon of social stigmatization in the process of providing social counseling services. To study the stated goal, a number of tasks were solved: a review of the main concepts was carried out; the relationship between the theory of role and stigmatization in counseling was substantiated; the role of the counselor in overcoming stigmatization during the provision of social counseling services was determined.

**Results.** Based on the analysis of scientific research, the content of key concepts has been clarified. We consider a social role as a set of individual behavior models determined by social expectations, the status of the individual and the nature of interaction with society. It has been found that the theory of social roles explains how individuals accept and perform certain expected behavioral models in the process of interaction. The consultant and the client act as subjects with specific roles that affect the effectiveness of assistance and mutual understanding.

At the same time, the theory of stigmatization explores how social labels and stereotypes regarding certain groups can affect the counseling process. The presence of stigma can lead to a decrease in the client's level of trust, avoidance of assistance or even self-isolation. Social stigmatization is interpreted as the process of "hanging" labels (usually negative) on individuals or groups of people by society, which can lead to their discrimination, social exclusion and limitation of opportunities.

The article emphasizes that knowledge of role theory and stigma is necessary for social counseling service providers, which will allow them to better understand client behavior, apply effective counseling approaches, minimize prejudice, and promote effective social integration of individuals facing stigma.

**Key words:** stigmatization, social roles, social service, counseling, client, counselor.

**Вступ.** Проблема рольової поведінки та кількість отримувачів соціальних послуг, соціальної стигматизації була і залишається які стикаються зі стигматизацією через різні однією із ключових в отриманні якісної допомоги чинники (психічні розлади, соціальний статус, та підтримки. Це пояснюється тим, що значна захворювання, сексуальну орієнтацію та ін.),

нерідко уникають консультування через страх осуду або неприйняття суспільством.

Натомість теорія соціальних ролей пояснює як рольові очікування впливають на взаємодію між надавачами і отримувачами послуг, а також які труднощі можуть виникати внаслідок цієї невідповідності. Окрім того, клієнти, які стикаються з внутрішньою або суспільною стигматизацією, можуть відчувати труднощі у сприйнятті консультанта як особи, яка підтримує. Або ж консультант може мати упереджене ставлення до клієнта, що також негативно впливає на ефективність його роботи.

Вище викладені твердження підтверджують важливість рольових очікувань та стигматизації у взаємодії між надавачами та отримувачами послуги консультування.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій** вказує на вивчення окремих аспектів соціальної стигматизації та теорії ролей у соціальній сфері. Зокрема, у працях В. Вінкова, В. Володько, І. Гусєв, О. Сагалакова, М. Чутори та ін. представлені теоретичні аспекти соціальних ролей та стигматизації.

Дослідження теорії ролей і стигматизації у роботі з різними категоріями населення досліджували: В. Байдала, К. Калініна, І. Трубавіна (з військово-службовцями); Н. Анастасова, О. Бєлих, Н. Доній, О. Донченко, Г. Сизко (з особами з девіантною поведінкою); І. Астремська, В. Войтенко, К. Гавриловська, О. Столярук, О. Малина (з особами з психічними відхиленнями). У роботах З. Мірошник, О. Михайленко, В. Доценко, Г. Кравченкової та ін. теорія рольової поведінки розглядається як необхідна складова фахівців (психологів, соціальних працівників, менеджерів, працівників поліції тощо).

Водночас, аналіз останніх досліджень науковців свідчить про недостатність висвітлення питань рольової поведінки та соціальної стигматизації. Окрім того залишається не розкритим аналіз взаємозв'язку між теорією ролей, соціальною стигматизацією та ефективністю надання консультаційних послуг.

**Мета та завдання дослідження.** Враховуючи актуальність поставленої проблеми та недостатність напрацювань науковців в зазначеному напрямі ставимо за **мету** – проаналізувати взаємозв'язок теорії соціальної ролі та феномена соціальної стигматизації в процесі надання соціальної послуги консультування. Успішне дослідження заявленої мети вбачаємо у вирішенні наступних **завдань**: здійснити огляд основних понять; дослідити взаємозв'язок теорії ролі і стигматизації у консультуванні; визначити роль надавача соціальної послуги у подоланні стигматизації.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Аналізуючи дослідження вчених вбачаємо деяку узгодженість у поглядах науковців щодо поняття «стигматизація», які визначають це як процес виокремлення чи виділення одного від іншого. Відтак, стигматизація науковцями потрактовано як процес: виокремлення людей на основі певних символічно виражених характеристик шляхом накладання на

них соціальних «ярликів» (І. Астремська, М. Чутора) [1, с. 187; 11, с. 199; 12]; відокремлення індивіда від суспільства на основі певних відмінностей, крізь призму певних стереотипів (І. Гусєв) [6]; «приписування людині або групі людей певних характеристик (як правило негативних), якими вони можуть не володіти» [3, с. 12]. Проте, звертаємо увагу на дослідження В. Вінкова, який стигматизацію визначає як форму соціальної взаємодії при якій одні члени суспільства зазнають засудження та/або утисків з боку інших (В. Вінков) [2].

Спираючись на дослідження вказаних науковців зазначимо, що стигматизація є суспільним явищем, що проявляється через упереджене ставлення до окремих осіб чи групи, яке базується на соціальних стереотипах, дискримінаційних уявленнях та негативному суспільному маркуванні. Стигматизація відображається як на індивідуальному рівні, так і на рівні суспільства та може проявлятися у закритій і відкритій формі (соціальну ізоляцію, обмеження правових можливостей, психологічний тиск тощо). Виходячи з цього стигматизація є важливим чинником формування поведінки людини, вибору ролі й рушійною силою для її подальшої соціалізації і адаптації в суспільстві.

Під соціальною стигматизацією ми будемо розуміти процес «навішування» суспільством ярликів (як правило негативних) на окремих людей або групу людей, що може призвести до їх дискримінації, соціального відчуження та обмеження можливостей. Зрозуміло, що нав'язування ярликів визначає поведінку людини у суспільстві. Тому рольова поведінка особистості, так як і соціальна стигматизація є суспільним явищем.

Аналізуючи історію розвитку теорії соціальних ролей виділяємо різні підходи до трактування поняття ролі: символічно-інтерактивний та структурно-функціональний. Згідно першого підходу роль розглядається як бажана поведінка взаємодіючих сторін та результат взаємодії у суспільстві. Прихильники іншого підходу соціальну роль розглядають з позиції соціального статусу людини, тобто рольова поведінка людини є динамічною і пов'язана з набором тих норм, у відповідності з яким особистість повинна вести себе в певних ситуаціях [8, с. 429].

О. Сагалаков, спираючись на теорію ролей Т. Парсонса, зазначає, що в процесі взаємодії із суспільством у особистості формуються та реалізуються конкретні ролі [10, с. 88]. Такої ж думки притримується З. Мірошник, яка зазначає, що опинившись у певному суспільстві людина стикається з конкретними вимогами та очікуваннями, які до неї висуваються, що в свою чергу визначає її відповідну рольову поведінку [9, с. 92]. Тут варто говорити про соціальні ролі, що у трактуванні науковців розглядається як: «очікувана поведінка людини, пов'язана з її статусом» [4, с. 158; 5, с. 235].

Враховуючи дослідження науковців соціальну роль розглядаємо як сукупність моделей поведінки особистості, зумовлених соціальними очікуваннями, статусом індивіда та характером взаємодії із суспільством.

Аналіз ключових понять дозволяє стверджувати, що соціальна стигматизація тісно пов'язана з рольовою поведінкою, оскільки визначає як суспільство сприймає та оцінює виконання певних соціальних ролей особистості, створюючи бар'єри для їх реалізації або змушуючи індивіда пристосовувати свою поведінку до нав'язаних стереотипів. Зазвичай соціальна стигматизація обмежує здатність людини прийняти бажану для неї роль у суспільстві, що може призвести до соціальної ізоляції, зниження самооцінки, зміни природної поведінки та навіть внутрішнього конфлікту.

Фахівцям, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг, важливо знати про соціальну стигматизацію та рольову поведінку оскільки це дозволяє їм краще розуміти потреби клієнтів, уникати попереднього ставлення, формувати довірливі стосунки та ефективно підтримувати клієнтів у подоланні соціальних бар'єрів, адаптуватися до нових рольових позицій. Особливо це стосується під час надання соціальної послуги консультування.

Як зазначає І. Кулик, консультування є особливим видом взаємовідносин між працівником соціальної сфери та клієнтом, в процесі якого вирішуються завдання в різних сферах життєдіяльності [7, с. 66]. Сьогодні, консультування відіграє важливу роль у підтримці особистісного розвитку, вирішенні психологічних, соціальних та професійних проблем. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від чіткого розподілу ролей між консультантом і клієнтом, що впливатиме на якість комунікації, взаємодії та кінцевий результат консультування.

Зрозуміло, що в процесі такої взаємодії клієнт та консультант наділені певними соціальними й професійними очікуваннями щодо своїх ролей. Очікування щодо поведінки консультанта можуть впливати на довіру клієнта та його готовність відкрито говорити про проблеми. З іншого боку, консультанти також можуть мати неусвідомлені очікування щодо клієнта, що впливає на перебіг консультування. Таким чином,

соціальна стигматизація може ускладнювати взаємодію між консультантом і клієнтом, створюючи психологічні та комунікаційні бар'єри, що суттєво впливає на ефективність консультування як з боку отримувача, так і з боку надавача послуги. Консультант може мати упереджене ставлення та стереотипне сприйняття клієнта, неправильно інтерпретувати його поведінку, що може призвести до зниження ефективності консультування, формування недовіри з боку клієнта, посилення його внутрішньої стигматизації та, як наслідок, небажання продовжувати роботу з фахівцем. Окрім того, стигматизація може викликати у клієнта відчуття страху чи сорому, зниження самооцінки, пасивності у процесі консультування.

На основі вищевикладених міркувань стверджуємо, що ключова роль у формуванні суспільної думки щодо певних проблем чи вразливих груп населення та в подоланні стигматизації під час надання соціальної послуги консультування належить самому консультанту, тобто надавачу соціальної послуги. Це пояснюється тим, що надавач послуги створює атмосферу довіри та прийняття, що дозволяє отримувачу послуги відкрито говорити про свої проблеми без страху суду чи дискримінації. Саме рольова позиція консультанта, побудована на професійній компетентності, толерантному ставленні, активному слуханні й емпатії до клієнта є основними чинниками у зниженні стигматизації та забезпеченні ефективної соціальної підтримки.

**Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Отже, дослідження взаємозв'язку теорії соціальної ролі та феномена соціальної стигматизації в процесі консультування є важливим для покращення якості надання послуги. Аналізуючи рольові очікування та вплив стигматизації, можна розробити більш ефективні підходи до консультування, що включає створення безпечного простору для клієнтів, роботу над власними упередженнями консультанта та розробку методів для подолання стигматизації у суспільстві.

#### Список літератури:

1. Астремська І. В., Тропіна О. Л. Вплив стигми на процес реінтеграції клієнтів пробації. *Габітус. Соціальна психологія. Юридична психологія*. Вип. 64. 2024. С. 186–191.
2. Вінков В. Ю. Роль громадських організацій у соціально-психологічній підтримці стигматизованих меншин. 2019. URL: <https://surl.li/quaajvt>.
3. Гавриловська К., Войтенко В. Соціальна стигматизація осіб із шизофренією. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 2. С. 11–17.
4. Гарасимів Т. З. Особистість та проблеми її соціалізації. *Форум права*. 2009. № 3. С. 156–161.
5. Горбачова Н.І. Соціальний статус і соціальна роль як базові поняття соціальної структури. *Вісник Житомирського державного університету* Випуск 64. 2013. С. 234–237.
6. Гусев І.М. Психологічні особливості стигматизації інакшості і її прояви у процесі медіакомунікації. *Вісник КНУ*. 2020. URL: <https://surl.li/aomrmw>.
7. Кулик І. Психологічне консультування у діяльності соціального працівника. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи: тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано Франківськ, 24 квітня 2020 р. / упоряд. : Н. В. Сабат, Н. І. Сабат*. Івано Франківськ : НАІР, 2020. 180 с. С. 65–68.
8. Михайленко О. Ю. Рольовий підхід до вивчення особистості. Проблеми сучасної психології. *Збірник наукових праць КІПНУ ім. Івана Огієнка*. 2013. Вип. 21. С. 426–435.
9. Мірошник З. М. Рольова структура особистості – складова компетентності майбутнього практичного психолога. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. Вип. 52. 2016. С. 87–95.

10. Сагалаков О. Теорія соціальних ролей в концепції соціальної взаємодії Т. Парсонса та її вплив на вивчення соціальної адаптації особистості. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія: соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства*. 2019. № 2(11). С. 80–91.

11. Чутора М. В. Підходи до розуміння сутності явища стигма. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 24. 2012. С. 199–203.

12. Чутора М. В. Стигматизація: сутність, види, причини виникнення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 24. 2011. С. 177–180.

#### References:

1. Astremska, I. V., & Tropina, O. L. (2024). Vplyv styhmy na protses reintehratsii kliientiv probatsii [The impact of stigma on the reintegration process of probation clients]. *Habitus. Sotsialna psykholohiia. Yurydychna psykholohiia. Vypusk 64*. S. 186–191 [in Ukrainian].

2. Vinkov, V. Yu. (2019). Rol hromadskykh orhanizatsii u sotsialno-psykholohichnii pidtrymtsi styhmatyzovanykh menshyn [The role of public organizations in socio-psychological support for stigmatized minorities]. Retrieved from: <https://surl.li/quaajt> [in Ukrainian].

3. Havrylovsk, K., & Voitenko, V. (2023). Sotsialna styhmatyzatsiia osib iz shyzofreniieiu [Social stigmatization of people with schizophrenia]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii*. № 2. S. 11–17 [in Ukrainian].

4. Harasymiv, T. Z. (2009). Osobystist ta problemy yii sotsializatsii [Personality and problems of its socialization]. *Forum prava*. № 3. S. 156–161 [in Ukrainian].

5. Horbachova, N.I. (2013). Sotsialnyi status i sotsialna rol yak bazovi poniattia sotsialnoi struktury [Social status and social role as basic concepts of social structure]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*, 64. S. 234–237 [in Ukrainian].

6. Husiev, I.M. (2020). Psykholohichni osoblyvosti styhmatyzatsii inakshosti i yii proiavy u protsesi mediakomunikatsii [Psychological features of stigmatization of otherness and its manifestations in the process of media communication]. *Visnyk KNU*. Retrieved from: <https://surl.li/aomrmw> [in Ukrainian].

7. Kulyk, I. (2020). Psykholohichne konsultuvannia u diialnosti sotsialnoho pratsivnyka [Psychological counseling in the activities of a social worker]. *Teoretychni, metodychni ta praktychni problemy sotsialnoi roboty : tezy dopovidei V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Ivano Frankivsk, 24 kvitnia 2020 r. / uporiad. : N. V. Sabat, N. I. Sabat. Ivano Frankivsk: NAIR*, 180 s. S. 65–68 [in Ukrainian].

8. Mykhailenko, O. Yu. (2013). Rolovi pidkhid do vyvchennia osobystosti. Problemy suchasnoi psykholohii [Role-based approach to studying personality]. *Zbirnyk naukovykh prats KPNU im. Ivana Ohienka. Vypusk 21*. S. 426–435 [in Ukrainian].

9. Miroshnyk, Z. M. (2016). Rolova struktura osobystosti – skladova kompetentnosti maibutnoho praktychnoho psykholoha [The role structure of a personality is a component of the competence of a future practical psychologist]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia. Vyp. 52*. S. 87–95 [in Ukrainian].

10. Sahalakov, O. (2019). Teoriia sotsialnykh rolei v kontseptsii sotsialnoi vzaiemodii T. Parsonsa ta yii vplyv na vyvchennia sotsialnoi adaptatsii osobystosti [The theory of social roles in the concept of social interaction of T. Parsons and its influence on the study of social adaptation of the individual]. *Visnyk Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: sotsialno-filosofski problemy rozvytku liudyny i suspilstva*. № 2(11). S. 80–91 [in Ukrainian].

11. Chutora, M. V. (2012). Pidkhody do rozuminnia sutnosti yavysheha styhma [Approaches to understanding the essence of the stigma phenomenon. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota. Vypusk 24*. S. 199–203 [in Ukrainian].

12. Chutora, M. V. (2011). Styhmatyzatsiia: sutnist, vydy, prychyny vynykennia [Stigmatization: essence, types, causes of occurrence. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota. Vyp. 24*. S. 177–180 [in Ukrainian].